

11. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA DES DE L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX FINS AL FINAL DE LA GUERRA DELS TRES ANYS

11.1. JUSTIFICACIÓ I PUNTUALITZACIONS PRELIMINARS

En el capítol anterior indicàvem que, almenys des d'una òptica determinada, hom podia admetre que els inicis de la industrialització considerada globalment incidiren en la formació de les noies, marcant una nova tendència, orientada a professionalitzar, almenys en part, allò que tradicionalment havien fet les noies a la llar familiar. A partir d'aquesta premissa estudiarem la problemàtica de la formació professional femenina que està vinculada a un treball remunerat, malgrat que farem referències a algun tipus de formació femenina específica dirigida a la racionalització de les feines de la llar, que encara avui no reben cap tipus de recompensa econòmica.⁴⁴⁹

Si seguíssim la mateixa divisió cronològica utilitzada en la formació professional masculina, ara hauríem de dedicar un parell de capítols al problema que ens ocupa, però com que es tracta de dues qüestions radicalment diferents, ens sembla que dividir la formació professional femenina en dos períodes cronològics diferenciats no és massa correcte, per la qual cosa ens circumscriurem a un sol capítol.

En aquest sentit, no fa l'efecte que a mitjan segle XIX es produeixi cap mena de trencament que justifiqui una divisió d'aquest tipus, ni tan sols la que adoptem de l'últim quart del segle XIX. Potser val la pena precisar, però, que:

— al darrer quart del segle XIX apareix una determinada preocupació per la professionalització de l'art de l'agulla per causes que ja esbossarem en el seu moment.

449. Això no deixa de ser una contradicció, perquè ja des del segle XVIII hi havia moltes noies i dones que feien feines a les cases a canvi d'una remuneració amb diners o espècies.

— al llarg de les primeres quatre dècades del segle XX, que també estudiem en aquest capítol, sorgeixen propostes que dibuixen una nova orientació de la formació professional femenina, però sense poder fixar dates concretes.

— es podria plantejar també l'abast a casa nostra dels canvis que s'observen en els països bel·ligerants, concretament la incidència en algunes elits del feminisme.⁴⁵⁰

Finalment, en aquest capítol, dirigit a l'estudi de la realitat educativa de la formació professional de les noies per treballar de manera remunerada a dins o a fora de casa, tractem els aspectes socioideològics i socioeconòmics que la situació comportarà, tot i que, en aquest cas, ens limitem únicament a un simple esbós d'aquesta problemàtica.

El que podríem considerar moral victoriana estava fortament arrelada, al nostre país, al llarg de tota la segona meitat del segle XIX. Si deixem de banda els intents d'emancipació de la dona durant la segona meitat del segle XIX, amb una incidència relativa, sobretot a l'últim quart del segle XIX, durant la primera època de la Restauració, la propaganda de les classes dirigents contra el treball de la dona a fora de casa esdevingué angoixant.

En aquesta època, doncs, s'estengué la preocupació pels perills morals derivats del treball femení, especialment de les dones que treballaven en fàbriques i tallers. Es tractava d'una moral farisaica, atès que aquesta preocupació quedava circumscrita a les classes mitjanes, perquè les dones de les classes populars, sobretot les noies solteres i les casades sense fills, no tenien altra sortida, per tirar la família endavant, que treballar, generalment, a la fàbrica en feines de molt baixa qualificació, sense cap mena de formació professional i amb unes condicions laborals i higièniques pèssimes.⁴⁵¹ Era molt freqüent que les àvies que podien fer les feines de la casa facilitessin el treball de les seves filles o nètes.

La classe dirigent, enfront d'aquests suposats perills, va preconitzar com a alternativa el desenvolupament de l'ensenyament professional femení i la creació de tallers de confecció pensats fonamentalment per a les noies. En el període que estudiem en aquest capítol, malgrat la creixent importància del moviment feminista, almenys a Europa, els avenços foren limitats.

De fet, es tractava d'aixecar el nivell cultural i professional de la dona, però sempre sense canviar l'estructura que atorgava els llocs de direcció als seus com-

450. Es pot posar com a exemple Rosa Sensat. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*, Barcelona, Edicions 62, 1989, 158 p., col·l. «Rosa Sensat», núm. 35.

451. Hi ha molta bibliografia sobre la situació social i laboral de la dona, especialment del període 1900-1936. A tall d'exemple, podeu veure Albert BALCELLS, «La dona obrera a Catalunya al primer quart del segle XX», *L'Avenç*, núm. 4 (juliol-agost 1977).

panys masculins. Directament o indirectament, es produí una millora de la formació professional i fins i tot, ja en el segle XX, s'establiren carreres d'una certa qualificació, però sempre pensades exclusivament per a les dones.

D'acord amb la concepció d'aquest llibre, dedicat primordialment a la formació professional de caràcter primari, no tractarem dels casos suara citats, com és ara les carreres de bibliotecària i d'infermera establertes per a les noies per la Mancomunitat de Catalunya, el 1915 i 1918, respectivament, o d'altres carreres, com la de mestra i la de llevadora, dependents de l'estructura estatal, que ja funcionaven a les escoles normals femenines de les capitals de província catalanes, des de principis de la segona meitat del segle XIX.⁴⁵²

Abans d'entrar en el tema pròpiament dit de l'ensenyament professional femení, fixem els diferents models dels quals ens ocuparem, sense pretendre cap exhaustivitat ni molt menys. Tot i que, probablement, podríem parlar d'altres models, generalitzant, ens referirem a quatre modalitats de l'ensenyament professional femení que es començava a desenvolupar en aquests anys, modalitats que exposem d'acord amb l'evolució cronològica: escoles de tall i confecció, centres, que, lògicament, eren dedicats exclusivament a les noies; classes específiques o en règim de coeducació que s'impartien en escoles de formació professional primordialment masculines; centres de formació professional femenina de nivell primari, i centres acadèmics específicament femenins de nivell secundari, que, d'acord amb els pressupòsits exposats, tractarem molt succintament.

En cadascun d'aquests grups explicitats, trobem centres de caràcter públic i de caràcter privat, tot i que de privats, n'hi havia de diverses menes, alguns no especificats perquè les dades que posseïm són molt fragmentàries. Les dificultats per a presentar aquests blocs, més o menys de manera separada, explica que, tot i tenir-ho en compte, ens inclinem, generalment, per parlar separatament d'institucions.

11.2. ESCOLES FEMENINES PÚBLIQUES DE FORMACIÓ PROFESSIONAL

11.2.1. ALGUNES PRECISIONS PRÈVIES

Ens referirem, en primer lloc, a l'ensenyament de les labors, que eren considerades específiques de la dona, feina que no era considerada plenament un

452. Com podeu veure, es tracta de professions que avui dia exerceixen majoritàriament les dones. Altrament, les mestres eren, des de finals del segle XIX, l'únic col·lectiu professional femení que cobrava el mateix salari que els seus companys masculins, quan feia la mateixa feina, tot i que els llocs de direcció estaven pràcticament sempre reservats als homes.

ensenyament professional, com a mínim pel que fa al mercat de treball; aquest tipus de formació, d'acord amb la Llei Moyano, de 1857, s'impartirà a les noies en el grau superior de les escoles de primer ensenyament, normativa que donarà un nou sentit a l'ensenyament tradicional de les labors, pel fet que exigia dues noves assignatures: elements de dibuix aplicat a les labors i nocions d'economia domèstica.⁴⁵³

Tot i que hi havia molt poques escoles superiors de nenes, les matèries suara indicades adquirien, tant si es vol com si no, un cert caràcter de formació professional, sobretot des del moment que s'introduí una assignatura específica a les escoles normals femenines per tal de poder impartir aquestes disciplines. Aquesta situació va implicar una certa tecnificació d'aquests estudis, ja que s'introduïa, per exemple, la geometria i el dibuix en el currículum, en certa manera, per complir amb el corpus legal.

L'ensenyament de les labors tenia dues finalitats: en primer lloc, perquè les noies poguessin complir amb els treballs que requeria el bon funcionament de la llar; en segon lloc, podien servir, a més, d'ajut per a l'economia familiar, sempre, però, treballant per a altri i, generalment, a dins de la pròpia llar.⁴⁵⁴ Malgrat tot, l'ensenyament tradicional de les labors continuà sent molt important fins a ben entrat el segle XIX.

En resum podem afirmar que durant la segona meitat del segle XIX l'ensenyament de les labors s'enfocava principalment cap a la preparació domèstica de les noies, però en alguns casos també s'atribuïa a la matèria una dimensió artística o unes expectatives de tipus laboral. Amb tot encara s'insistia en la seva tradicional funció moralitzadora pel fet d'afavorir una actitud modesta i reposada entre les noies i propiciar el desenvolupament d'uns hàbits de paciència, laboriositat i sedentarisme que havien de reforçar el model imperatiu de dona.⁴⁵⁵

Al llarg del darrer quart del segle XIX es començaven a produir els primers intents de racionalització, en una paraula, *modernització*, de l'assignatura de la-

453. Cf. Ley de Instrucción Pública, secció 1a, títol I, art. 5.

454. Aquesta preparació servia per a ambdues coses: per satisfer les necessitats de la família en tot tipus de peces i per treure's un sobresou no gaire important, però, treballant per a alguna empresa; aquestes necessitats no tenien res a veure amb les actuals, en un moment que no havia aparegut la indústria del gènere de punt i no s'havia produït, ni molt menys, la revolució de la confecció de mitjan segle XX, en aquest cas després de l'època que estudiem.

455. Cf. Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», a *La formació professional i les transformacions socials i econòmiques. Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació*, p. 190. Vegeu també notes 7 i 8, p. 197.

bors, que era determinada per dues qüestions: l'aparició dels primers textos que parlaven d'aquest problema i l'invent de la màquina de cosir, tot i que en general les mestres, per raons probablement de seguretat, no eren partidàries de la utilització d'aquesta màquina a les escoles.⁴⁵⁶

El primer dels textos sobre aquestes matèries de què tenim notícia es va publicar el 1873 i la seva autora fou Elisea Passarans, que el va dedicar a la directora de l'Escola Normal femenina de Barcelona, Agustina Royo.⁴⁵⁷ Aquest no va ser pas l'únic text sobre el tall de les peces de vestir publicat en aquests anys, ja que amb anterioritat a aquesta data ja s'havia publicat algun text relacionat indirectament amb les labors.⁴⁵⁸

Al llarg d'aquests anys apareixien les primeres escoles d'aquesta classe a la ciutat de Barcelona i en altres ciutats del Principat, a les quals ens referirem més endavant; ara, però, el que ens interessa remarcar és el primer intent de caràcter públic, a càrrec de Carme Ruiz Alà, la qual, després de publicar el seu treball sobre aquest tema, va sol·licitar a l'Ajuntament de Barcelona l'establiment d'una escola de tall i confecció que, tot i que es creia que podia ser d'interès, hom no va considerar prou important per a sufragar-la.

D'acord amb l'esquema tradicional, hom postulava que hi havia d'haver dues classes de formació totalment diferenciades, d'acord amb el grup social al qual pertanyien les noies. Les denominades *labors útils*, vinculades a necessitats peremptòries de les famílies, que podien comportar una certa remuneració, o les *labors d'adornament* que feien les noies de les classes benestants, tot i que s'hauria de fer més d'una precisió, per a cada cas concret.⁴⁵⁹ Malgrat que l'aparat de les labors, i en general el que podríem considerar treball d'agulla, era el més important, no hem d'oblidar altres tipus de treball que també tindran cabuda en la nostra ressenya.

456. Tot i que els primers assajos de màquines de cosir daten de finals del segle XVIII, fins que la casa Singer inicià una sèrie de reformes, que començaren el 1851, la màquina de cosir no es va generalitzar. Al nostre país es van haver de superar molts recels abans que s'extenguessin, fet que no es produí fins al segle XX.

457. Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», p. 191.

458. Pel que fa a aquesta qüestió, val la pena recordar un text del segon mestre i més endavant director de l'Escola Normal de Barcelona. Cf. Crescencio MOLÉS Y MOLINOS, *Curso de geometría y dibujo lineal aplicado a las labores*, Barcelona, 1864. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», p. 195-196.

459. Malgrat que hi havia diferències entre els tipus de labors d'acord amb les classes socials, trobem noies de les classes populars que feien feines delicades per a les famílies benestants a canvi d'una remuneració.

11.2.2. L'OBRA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA, LA MANCOMUNITAT I LA GENERALITAT DE CATALUNYA I ALTRES INSTITUCIONS

11.2.2.1. *L'Escola del Tall (1883-1918)*

Tal com ja havíem exposat en estudiar la formació professional masculina, també la Diputació de Barcelona fou l'organisme públic capdavanter en el cas de la formació professional femenina; és per això que comencem el recorregut en aquest camp a partir d'aquesta institució.

El fet més destacat de la nova situació creada cap als volts de 1880 fou l'impuls de sectors públics i privats cap a la creació de les noves escoles de tall i confecció. A propòsit d'això, esmentem, ja ens hi hem referit, Carme Ruiz Alà, inventora d'un mètode de tall que permetia superar la rutina que havia existit fins aleshores, preferentment pel que fa al tall de les peces de vestir, amb la qual cosa es podia suplir la falta de dots naturals amb unes regles basades en el càlcul i els coneixements de geometria.

Vist el fracàs de la seva petició a l'Ajuntament de la ciutat, Carme Ruiz mateix es va dirigir a la Diputació de Barcelona, que va acabar acceptant la proposta d'establir una escola de tall i confecció que seria dirigida per ella. Com era molt freqüent en aquella època —ho hem vist per a les escoles masculines—, la Diputació va tenir problemes per trobar un local on es poguessin cursar totes les disciplines que la Diputació dedicava a les noies i molt concretament l'Escola de Dibuix per a nenes i adultes de la institució esmentada.

Finalment, el 12 d'abril de 1883 es va poder inaugurar l'Escola de Tall i Confecció en la mateixa escola per a noies que tenia la Diputació, tot i que per això es va haver d'habilitar el soterrani, que no gaudia d'unes condicions òptimes ni molt menys. Aquesta Escola es consolidà, ja que s'hagué de desdoblar en dos grups. Amb l'establiment d'aquest centre, que es convertí el 1918 en Escola Professional de la Dona, podem considerar que naixia «l'ensenyament professional femení modern»⁴⁶⁰ al nostre país.

Aquesta Escola no sembla que fos massa renovadora, ja que no va passar de ser una escola més de tall i confecció. Però Mercè Carbonell, que en fou directora, i les auxiliars Balbina Gamell i Maria Fath, que l'assistiren la

460. Sobre el naixement d'aquesta Escola, podeu consultar Montserrat SINDREU, *Petita crònica d'una llarga història. Escola Professional de la Dona. 1883-1983*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983.

major part del temps, donaren a l'Escola un cert prestigi social, tot i les seves limitacions.

No ens ha d'estranyar, per tant, que la matrícula, que es nodria de noies modestes de classe mitjana i d'algunes mestres que acabaven de sortir de la Normal femenina, s'hagi de considerar quantitativament important, ja que se situava, en alguns cursos, al voltant d'un centenar de noies.

Com passava a quasi totes les escoles de tall i confecció —recordem que se n'havien posat moltes de particulars—, no s'hi anava a aprendre aquestes tècniques per exercir un ofici, sinó com un complement del que podríem considerar formació domèstica. Alexandre Galí ens parla d'aquestes limitacions, com queda palès en el paràgraf següent, on afirma que no tenia

més horitzó que el de les *academias de corte* que hi havia arreu de la ciutat. No creiem que pretengués substituir l'aprenentatge de l'ofici de la confecció, que aleshores com ara no es feia en les escoles o en les acadèmies sinó en els tallers.⁴⁶¹

Més endavant, però, Galí mateix precisava que aquesta Escola

complia una funció i en els seus límits modestos la complia bé gràcies a la intel·ligència i aptituds de la seva directora, donya Mercè Carbonell que havia creat un mètode de tall reduït al sistema mètric que encara avui és seguit en la gran institució que en el transcurs dels anys ha succeït la seva modesta Escola.⁴⁶²

A principi de la segona dècada del segle XX, la Diputació començava a adonar-se que aquesta Escola tenia moltes més possibilitats, les quals no s'aprofitaven prou. Les primeres reformes foren de caire ideològicoformal, la substitució del mot *provincial* i la catalanització del nom, a la qual seguiren d'altres ja més específiques.

Us parlarem, en primera instància, de la introducció de l'ensenyament del dibuix al natural, a càrrec de l'aquarel·lista Joan Llaverias, que començà la seva activitat el 1913; aquest ensenyament pressuposava el coneixement del cos humà, que calia vestir, per la qual cosa l'actitud modeladora que podia donar el dibuix resultava essencial. El moviment renovador impulsat des dels dirigents de la Diputació abraçava nous camps, generalment relacionats amb la moda i

461. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII: *Institucions d'ensenyament per a la dona*, 1983, p. 211.

462. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 212.

amb el moviment *menager*, que començaven a adquirir un determinat relleu arreu d'Europa, amb força incidència al nostre país.

Pel que fa a la renovació esmentada, convé recordar que l'any 1915 s'organitzaren cursos de capells i taques i, sobretot, de veritable formació domèstica moderna, a càrrec de Rosa Sensat, cursos que continuaren fins a la reestructuració de 1918, a partir de la qual aquests foren introduïts en el programa general. Aquesta pedagoga serà transcendental en aquest tipus de formació i en tot el que fa referència a l'educació de la dona, com podrem veure al llarg d'aquest capítol.⁴⁶³

El somni del Consell d'Investigació Pedagògica era la creació d'una escola de moda, per la qual cosa va encarregar a una sèrie de dames un estudi per fer factible aquesta idea. Segons explica Alexandre Galí, que era en aquell moment secretari del Consell d'Investigació Pedagògica, la directora i una de les auxiliars, Balbina Gamell, varen comprendre que no s'adaptarien als nous temps i dimitiren, però Maria Fath va continuar.⁴⁶⁴

El Consell, que continuava creient en la possibilitat d'una escola de modes, el desembre de 1916 va pensionar Maria Fath perquè anés a París, visita que, segons sembla, no va donar massa bons resultats perquè Maria Fath no era, probablement, la persona més adequada.⁴⁶⁵

11.2.2.2. *L'Escola Professional de la Dona (1918-1936)*

La idea del Patronat de Senyores de crear una escola de modes no tardà gaire a ser oblidada; amb tot, Rosa Sensat i Alexandre Galí projectaren una escola de les arts de vestir que superés els tradicionals tallers de modista, proposada que fou aprovada per la Diputació el 1918. Una de les seves principals virtuts és que no era excessivament cara.

Les alumnes podien matricular-s'hi a partir dels catorze anys, acreditant els coneixements de l'escola primària; la carrera durava tres anys, excepte l'ensenyament domèstic i tall i confecció, que en duraria dos, i l'especialitat de vestits, que n'havia de durar quatre. El primer any, comú, tenia caràcter preparatori i constava de les matèries següents: aritmètica i geometria, llengua materna, francès,

463. Hem de considerar que Rosa Sensat fou una de les introductores, al nostre país, d'aquest moviment de modernització de les feines tradicionals de la dona, sobretot a la llar.

464. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 214.

465. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 215.

ciències naturals, dibuix i classes pràctiques de l'especialitat que volgués cursar l'alumna.

Les especialitats previstes eren les següents: ensenyament domèstic de tall i confecció, ensenyament de vestits, ensenyament de roba blanca i ensenyament de capells. Aquest nou plantejament havia de comportar canvis en les instal·lacions, per la qual cosa l'Escola va ser traslladada al carrer de la Ciutat, número 7, en uns principals magnífics.

Tot i les bones intencions dels seus patrocinadors, l'Escola no va acabar de treure faves d'olla, potser a causa de la manca d'una direcció adequada. Maria Fath, segons el parer d'Alexandre Galí, no semblava la persona idònia per a dirigir aquesta Escola; primer fou nomenada directora interina i al cap de poc, directora definitiva. Malgrat els esforços de la Mancomunitat i la Generalitat, després, el més probable, com diu Galí, és que, a l'hora de la veritat, esdevingués una escola casolana, sense massa aspiracions.

D'altra banda, les dades quantitatives que tenim al nostre abast acaben de confirmar la idea que ens trobem davant d'una escola que va passar un xic sense pena ni glòria. Potser valdria la pena fer alguna puntualització. La idea orsiana de la feina ben feta havia penetrat molt en l'univers galinià; aquesta concepció originava que Galí mateix s'exigís molt, i que també exigís molt als seus col·laboradors i a la gent que el voltava. No seria estrany, doncs, que la visió que ens ofereix de la directora de l'Escola citada pogués pecar d'un xic exagerada.

Tot i tractar-se d'una institució pionera en la seva especialitat, quasi es pot assegurar que no ens trobem davant d'una de les institucions educatives capdavanteres de la Diputació de Barcelona i dels organismes que seguien els seus passos. Altrament, tampoc és que la societat, almenys d'una manera decidida, demanés quelcom més del que va oferir aquest centre educatiu per a les noies. Aquesta exigència va ser un xic major durant el període republicà, perquè el temps no passava endebades i les coses, es volgués o no, anaven canviant.⁴⁶⁶

466. Ens trobem amb una nova realitat sociocultural i socioeducativa que determinava una pressió social molt més important. Altrament, tot i no tractar-se d'un canvi en profunditat de les relacions sociolaborals entre homes i dones, les dones començaven a exigir uns certs drets.

TAULA 12

Dades relatives a les alumnes matriculades entre 1900-1923

<i>Curs</i>	<i>Nombre d'alumnes</i>
1900-1901	73
1905-1906	94
1910-1911	143
1914-1915	158
1918-1919	200
1920-1921	153
1922-1923	137

FONT: Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 221.

Quan més endavant ens ocupem de l'Ajuntament de Barcelona i sobretot de l'activitat cultural i educativa de la Cultura de la Dona, podreu comprovar això que acabem de manifestar, és a dir, les seves limitacions quantitatives i qualitatives, fins i tot situant-la en el context de l'època.

11.2.2.3. *L'Escola d'Ensenyament Domèstic creada per la Mancomunitat de Catalunya i la seva continuació i projecció fins al final de la Guerra*

El 6 de maig de 1920, el Consell Permanent de la Mancomunitat autoritzà el Consell de Pedagogia perquè esmercés una quantitat en l'organització, al nostre país, de l'ensenyament domèstic, incloent-hi la nova Secció al Departament d'Ensenyament Primari i Secundari. Es nomenà directora Concepció Farran, diplomada de l'Escola de Directors d'Indústries Químiques, i auxiliars, les senyoretes Montserrat Sastre i Carme Rodon, exalumnes dels Estudis Normals de la Mancomunitat.

El primer que va fer la Secció va ser enviar la directora a França, Bèlgica, Suïssa i Itàlia per estudiar l'organització d'aquests estudis en els països esmentats.⁴⁶⁷ El novembre de l'any citat, la Secció va presentar el pla que s'havia de desenvolupar al llarg del curs 1920-1921, que consistia a organitzar tres cursets d'uns quinze dies cada un, dos fora de Barcelona; es van escollir Vilanova i la Geltrú i Canet de Mar, i un centre a la capital, a les escoles de la Sagrada Família.⁴⁶⁸

467. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 257.

468. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 258.

Mentre la senyoreta Farran continuava a París, també es va traslladar a la capital francesa Carme Rodon. Als anys següents, als cursos ja citats, se'n van afegir a les Borges Blanques i es va proposar dotar l'escola amb més mitjans, atès que la necessitat de realitzar cursos ambulants requeria que s'augmentés el pressupost. Es varen preveure per a més endavant cursos a Valls, Lleida, Figueres, el Vendrell, Balaguer i Sallent.

El cop d'Estat de Primo de Rivera no va representar de moment cap problema per a aquesta Secció —es va prorrogar el contracte de les professores—, però el fet que les dites professores s'adherissin al manifest a favor del professor Dwelshauvers va originar la destitució i la supressió del Servei.⁴⁶⁹

Amb l'adveniment de la República, les classes no es varen reprendre fins al curs 1933-1934; recordem que fins al 27 de juliol de 1933 no podem parlar d'aquests estudis; aquesta disposició fixava que la Secció d'Ensenyament Domèstic s'integraria a l'Escola Professional de la Dona i que seguiria les mateixes pautes que l'anterior escola de la Mancomunitat.

El problema era l'extensió del servei a fora de Barcelona, per la qual cosa es proposava que els cursets comencessin a Barcelona i que més endavant s'estendrien arreu de Catalunya. La manca de temps va impedir que aquesta darrera premissa es complís.

Segons afirma Alexandre Galí, fins i tot se'n fa responsable, almenys en part, la idea d'integrar aquesta institució a l'Escola Professional de la Dona no fou massa encertada. Hom esperava que l'Escola d'Ensenyament Domèstic exercís una acció benefactora sobre l'Escola Professional de la Dona, quan en realitat, a l'hora de la veritat, només va servir, així ho sembla, perquè les dues directores es barallessin com gat i gos.⁴⁷⁰

11.2.3. LES ESCOLES DE LES ALTRES DIPUTACIONS I DELS AJUNTAMENTS CATALANS

11.2.3.1. *Mots preliminars*

Abans d'iniciar aquest paràgraf, voldríem precisar que, a pesar d'algunes crítiques que hem subscrit contra l'obra de la Diputació de Barcelona en l'època

469. No val la pena insistir en aquest fet de sobres conegut.

470. Tant Alexandre Galí com altres fonts fan referència a aquestes desavinences. Vegeu, especialment, Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 261-262.

que estudia aquest capítol, creiem que l'Escola establerta per aquesta Diputació l'any 1883 ocupa un lloc destacat, si més no, perquè era pionera, amb la qual cosa va propiciar la creació d'altres establiments d'aquesta índole, alguns de caràcter privat, però també altres de caràcter públic.

Per estudiar aquestes qüestions, caldria comptar amb monografies que tractin de la formació professional femenina, entesa com es comença a fer avui dia. Fins fa ben poc l'interès historiogràfic envers aquesta problemàtica era pràcticament nul, si exceptuem l'obra de la Diputació de Barcelona i les institucions paral·leles i la d'algun ajuntament, especialment, el Consistori barceloní. És per això que ens limitarem a quatre pinzellades sobre el tema.

11.2.3.2. *L'obra de les altres diputacions catalanes en el camp de la formació professional femenina*

Ja ens hem referit en els paràgrafs anteriors a l'obra de la Mancomunitat i de la Generalitat, que d'alguna manera eren institucions que tenien jurisdicció sobre tot el territori català, però que no abracen tot el període que estudiem, i en les èpoques que tenien competències, aquestes no eren exclusives respecte a les diputacions.

Ara com ara no es tenen suficients notícies de les escoles professionals femenines d'aquestes institucions. Sabem ben poques coses, però sí que en consten les institucions que passaren a la Mancomunitat quan aquesta es féu càrrec de les diputacions provincials. Quant a escoles de formació professional femenina, només ens hi apareix l'Escola Provincial de Tall de Girona, que ni tan sols era una escola de la Diputació, ja que es tractava d'una acadèmia lliure de tall i confecció que impartia classes a les cases de beneficència amb el nom de *Provincial*, tot i que la Diputació de Girona ni tan sols pagava el sou de la professora, que aquesta obtenia per altres conductes.

Davant d'aquesta situació, el Consell de Pedagogia va proposar un pla orgànic per satisfer les necessitats del país en aquest camp, atès que pràcticament tots els centres d'ensenyament d'aquest tipus eren privats, però el pla no va tirar endavant perquè al cap de dos mesos es produïa el cop d'Estat de Primo de Rivera, que desmantellà la Mancomunitat, i l'Escola va tornar a la situació anterior. La Generalitat se'n tornà a fer càrrec; l'única novetat, però, fou que la professora va rebre un sou d'aquest organisme.⁴⁷¹

471. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 262.

11.2.3.3. *L'acció de l'Ajuntament de Barcelona en el terreny de la formació professional femenina*

Pel que fa a aquesta qüestió, hem de parlar, a més, dels casos de l'Ajuntament de Gràcia, que va aprovar l'establiment d'una Acadèmia de Tall i Confecció el 18 de febrer de 1887; del Consistori de Sants, que creava una Escola de Tall i Confecció el 1891, i, dins del rerepaís barceloní, del de Badalona, que el 1r de juny de 1895 establia una Acadèmia Municipal de Corte. Tots aquests ajuntaments, juntament amb els d'altres poblacions catalanes, passaren la mà per la cara al Consistori del cap i casal de Catalunya.

11.2.3.3.1. LES ESCOLES DE TALL I CONFECCIÓ

L'Acadèmia de Tall i Confecció de Gràcia, després d'un etapa provisional, va quedar inclosa a l'Escola d'Arts i Oficis d'aquesta ciutat; el curs 1895-1896 es va dividir en dues seccions dirigides, respectivament, per Antònia Viladesau i Rosa Pujolar, que, segons sembla, no s'entenien gaire. El 1902 l'Escola va quedar amb una secció perquè Rosa Pujolar passà a un altre centre, com veurem més endavant, i va adquirir autonomia d'ençà de 1908, que es va traslladar a la Travessera de Gràcia, núm. 41. En aquest centre exercí Antònia Viladesau, que continuava de professora al període republicà. Els primers temps, les professores cobraven 750 pessetes l'any, menys que els auxiliars masculins, però a partir de 1902 passaren a cobrar 1.220 pessetes l'any, el mateix que els homes, d'acord amb l'equiparació que es produí en el món de l'ensenyament a finals del segle XIX.⁴⁷²

Altrament, l'Ajuntament de Sants establí, el 1892, una Escola de Tall i Confecció que estava situada al carrer de Sants, núm. 112, amb Isolina Chovar Nieto com a professora. Aquesta Escola fou absorbida per l'Ajuntament barceloní el 1897 i, segons sembla, encara funcionava el 1916; en canvi, no figurava en l'inventari dels centres escolars municipals de la Comissió de Cultura de l'any 1922; en aquesta Escola les noies aprenien tall i confecció de roba interior, patrons per a vestits i nocions de geometria i dibuix lineal.

L'acadèmia que es creà a Badalona començà a funcionar el dia 1 d'octubre de 1895, sota la direcció de la senyora Càndida Porta de Silvestre, i oferia classes gratuïtes d'ensenyament complet per tallar i confeccionar tota classe de peces de vestir per a senyora, paneres per a nounats, llenceria per a home i ensenyament complet per a capells. No tenim notícia del temps que va durar aquesta

472. L'autor d'aquest treball ha insistit en aquesta equiparació en més d'un dels seus estudis.

acadèmia, però a partir d'aquest moment l'ensenyament de tall i confecció quedaria assegurat a Badalona a través d'aquest centre o d'altres. És interessant recordar que al setembre de 1912 es provocà a l'Ajuntament una discussió sobre escola pública o privada, arran d'una escola de tall i confecció.⁴⁷³

La primera escola que l'Ajuntament de Barcelona va crear d'una manera directa s'establí al carrer de València, número 280, 1r, en el que era aleshores el districte IV, i començà a funcionar el 22 d'abril de 1902. La professora Rosa Pujolar i Alegre provenia de l'escola de Gràcia. En aquest centre es feien classes de tall, roba blanca i confecció de vestits, abrics i capells de senyor. No tardà gaire, el 1904, a sorgir un altre centre de tall i confecció al carrer de Renart, núm. 40, sota la direcció de Concepció Vendrell, on les noies podien aprendre confecció de patrons i sargits, així com classes de teoria. Durant el període de vacances s'oferien classes gratuïtes de tenyir, rentar i planxar vestits.

A partir d'aquest moment, es multiplicaren les escoles d'aquest tipus per la major part de barriades de la ciutat. La matrícula per ingressar a les escoles municipals costava 5 pessetes, quantitat que les famílies es podien estalviar si presentaven un certificat de pobresa. Tenim constància que, almenys fins als anys vint del segle XX, les professores cobraven 1.320 pessetes anuals.⁴⁷⁴

Segons les dades del curs 1916-1917, el nombre d'alumnes matriculades era de dues-cents vint-i-una; d'altra banda, l'Escola més concorreguda era la del carrer de Renart. Per tal que pogueu tenir una idea més completa de l'obra del municipi barceloní en aquest terreny, us oferim la taula 13.

11.2.3.3.2. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA EN ESCOLES MASCULINES

Aquestes escoles, des del punt de vista del treball professional, resulten, probablement, més interessants que no pas les classes de tall i confecció o similars suara ressenyades; heus aquí els programes d'ensenyament femení que es van oferir a les noies quan l'escola de Gràcia es va traslladar a can Trilla, al carrer Gran de Gràcia, el curs 1892-1893, com podeu comprovar en la taula 14.

473. Cf. Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 58-59 i 127.

474. Observeu la diferència amb els sous del 1902; no és tracta d'altra cosa que d'una adaptació a l'evolució dels sous de mercat, fet que no es produïa en els mestres de l'Estat.

TAULA 13

*Escoles de tall i confecció creades per l'Ajuntament de Barcelona
en el període 1900-1939*

<i>Data de creació</i>	<i>Situació</i>	<i>Professorat</i>	<i>Especialitat</i>	<i>Horari</i>
1902	C. de València, 280	Rosa Pujolar Alegre	Tall, roba blanca, confecció de vestits, abrics, capells de senyor	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1904	C. de Renart, 40	Concepció Vendrell	Teoria, tall, confecció de patrons i sargits ^a	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1906	C. de Mandri, 2 ^b	Eloïsa Quero i Morales	Tall i confecció de roba blanca i vestits	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1908	Travessera de Gràcia, 41	Antònia Viladesau	Tall i confecció de roba blanca, cotilles i capells de senyor	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners

a. A l'època de vacances es feien classes gratuïtes de tenyir, rentar i planxar vestits.

b. El 1925 les escoles estaven situades als carrers de Mandri; d'Aragó, 287, 1r; d'Estévanez, núm. 298, i de Calàbria, núm. 114. En aquest any s'incorporà com a professora Dolors Tibau i Campasol.

FONT: Quadre preparat a partir de Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 133.

TAULA 14

*Pla d'ensenyament per a noies a l'Escola de can Trilla de la vila de Gràcia
a finals del segle XIX i principis del segle XX*

<i>Assignatures tecnicoprofessionals</i>	
Dibuix i acoloriment per a les ensenyances estètiques aplicades	Brodats a la litografia i l'argenteria
Repunts artístics	Randes i puntes
Juxtaposició de teles teixides i estampades	Ceràmica decorada
Brodats en relleu i artísticodecoratius en blanc i colors	Estils de decoració
	Dibuix de flora i fauna ornamentada

Completaven els estudis classes d'aritmètica, comptabilitat i idiomes, fonamentalment francès.

FONT: Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 134.

Les classes d'italià i anglès van durar molt poc temps, les de tall i confecció foren suprimides el curs 1906-1907 i la major part d'aquestes matèries deixaren de cursar-se definitivament durant l'època republicana, tot i que s'havien continuat impartint durant la dictadura de Primo de Rivera.⁴⁷⁵ Les altres escoles de formació professional del municipi barceloní, les de Sant Martí i Sants sobretot, també varen organitzar classes, com en el cas de l'escola de Gràcia, tot i que de mica en mica s'anarien suprimint; fa l'efecte que esperaven la jubilació de les professores per cancel·lar aquests estudis. Malgrat tot, a l'escola de Sant Martí, durant la República, encara es feien classes d'art decoratiu. El sou de les professores, a vegades, era igual al dels professors, però a voltes cobraven com els auxiliars.

11.2.3.3.3. L'ESCOLA MUNICIPAL DE LABORS I OFICIS DE LA DONA (1910-1932) I L'ESCOLA D'APRENENTES I COMPLEMENTÀRIA D'OFICIS DE LA DONA LLUÏSA CURA (1932-1939)

Com ja hem vist, l'interès de l'Ajuntament barceloní envers la formació professional de les noies era, en certa manera, manllevat; no resulta estrany, per tant, que no passés gaire temps, perquè aquesta preocupació comencés a minvar.

És ben normal, doncs, que Ricard Jansens, president de la Comissió de Governació de l'Ajuntament de Barcelona, en la sessió municipal del 19 de novembre de 1910, recordés que la iniciativa pública s'havia de posar al dia, perquè només existien centres privats d'aquest tipus, el més conegut, la Cultura de la Dona, creat el 1909. En aquesta reunió, a més de constatar una realitat, hom proposava una nova política que es reflectia en l'acord del 22 de desembre d'aquest mateix any, segons el qual s'aproven els Estatuts de la nova Escola de Labors i Oficis de la Dona, completats en la sessió consistorial del 20 de juliol de 1911, on es confirmava el resultat del concurs convocat de dues places d'auxiliar, dues professores i una directora del centre, que va recaure en Eulàlia Vallès i Marxuach. El sou de la directora era de 1.500 ptes. anuals, el de les dues professores, 1.300 ptes. i els de les auxiliars, 1.000 ptes.⁴⁷⁶

La nova directora va presentar un projecte el novembre de 1911, tot i que

475. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 135. En aquesta mateixa pàgina podeu consultar l'evolució quantitativa d'aquest estudis a la taula 6.3.

476. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136. Els sous s'anaven adaptant a l'evolució del mercat.

els problemes derivats de la decisió d'albergar l'Escola en un immoble propietat de l'Ajuntament des de 1878, situat a la ronda de Sant Antoni, núm. 19,⁴⁷⁷ determinaren que el nou centre no s'inaugurés fins al mes de maig de 1913, amb un programa de treball basat en el projecte d'Eulàlia Vallès, modificat en alguns aspectes pel Consistori. El programa dels primers anys incloïa les matèries següents: flors artificials, planxa, labors, punts i brodats, modelatge, tall, cotilles i dibuix aplicat. L'horari era d'11 a 13 hores i de 19 a 21 hores. Algunes de les classes duraven una hora perquè les alumnes poguessin assistir a classes de més d'una secció, i el nombre d'hores setmanals de cada matèria eren sis.⁴⁷⁸

Aquesta Escola, com s'expressa en el paràgraf següent, responia a les dues vessants a les quals ens referíem en el començament d'aquest capítol.

La creació de l'Escola de Labors i Oficis de la Dona, l'any 1913, fou una fita significativa en dues vessants: d'una banda, servia de preàmbul formatiu a les futures mestresses de casa i, de l'altra, atenia la preparació d'aquelles noies l'extracció social de les quals obligava al treball remunerat fora de la llar.⁴⁷⁹

El 5 de juny de 1918, la Corporació municipal decidia acceptar el dictamen que proposava per a aquesta Escola, els pisos 3r i 4t de l'Escola de la ronda de Sant Antoni, per la qual cosa van haver de ser desallotjats els llogaters; després de realitzar aquesta operació, l'Ajuntament amplià i reorganitzà l'Escola, amb el bon gust proverbial de Manuel Ainaud, segons que declara una persona tan poc sospitosa com Alexandre Galí.⁴⁸⁰

Aquesta reinauguració va tenir un gran ressò popular, cosa que no havia passat el 1913. Lluís Nicolau d'Olwer, president de la Comissió de Cultura, es referia a la idea d'establir un centre especialitzat de formació professional femenina dirigida primordialment a obreres, on la formació tecnicomaneu es completés amb la de caràcter cívic i cultural, com s'havia fet poc temps abans amb les escoles masculines.⁴⁸¹

477. Respecte a la inauguració de la nova Escola, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136.

478. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136, taula 6.4.

479. Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *Política escolar de l'Ajuntament de Barcelona: 1916-1936*, Barcelona, Barcanova, 1982, p. 62.

480. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 278.

481. La major part de textos que tracten de la política educativa de l'Ajuntament de Barcelona en el camp de la formació professional, durant aquests anys, parlen de la preocupació del Consistori per vincular la formació tecnicoprofessional amb la civiocultural.

A partir d'aquell moment, l'Escola comptaria amb tres seccions: l'escola taller diürna, l'escola de perfeccionament de les obreres que treballaven a la indústria del vestir i l'escola de coneixements domèstics per a noies obreres, ambdues nocturnes. Es podia ingressar a l'Escola a partir dels nou anys i fins als catorze; calia tenir uns coneixements mínims adquirits a l'escola primària i pagar una matrícula de 5 ptes. anuals; un 10 % de les alumnes d'aquests centres havien de tenir matrícula gratuïta i l'horari de l'Escola diürna era de nou del matí a sis de la tarda; les alumnes es quedaven a mitja pensió, que era a càrrec de l'Ajuntament.⁴⁸²

Les classes nocturnes per a obreres de la indústria del vestir tenien lloc de set a nou del vespre i estaven destinades a alumnes de més de catorze anys. Altrament, les classes nocturnes de coneixements domèstics per a noies de més de catorze anys, a més de set a nou del vespre, es podien seguir els diumenges de deu del matí a quatre de la tarda. Com en altres casos hi havia un 10 % de matrícules gratuïtes, però aquesta només costava 2,50 pessetes.

Al marge dels cursos per a noies i adolescents, hi havia una secció d'estudis complementaris eminentment pràctics per a obreres, mestresses de casa i exalumnes, cursos accelerats, que tenien lloc de gener a març i de juliol a agost. Es tractava de cursos breus de puericultura, higiene, socors urgents i medicina domèstica.

El programa d'estudis, que també servia de base per als estudis nocturns, queda resumit en la taula següent.

TAULA 15
Programa de l'escola taller per al curs 1920-1921

Primer curs: cultura general, llengua materna, castellà, nocions d'aritmètica i geometria, història i geografia, ciències físiques i naturals, educació cívica i moral.^a
D'especialitat: dibuix general, 1r; d'especialitat, a 2n i 3r.

<i>Especialitat^b</i>	<i>Nombre de cursos</i>
Confecció de vestits	3
Confecció de roba blanca	2
Confecció de capells	2
Confecció de flors artificials	3
Brodats	3
Puntes	4
Planxa	3

a. S'oferia a les alumnes coneixements molt elementals.

b. Les alumnes només es podien inscriure a un ofici.

482. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 137.

TAULA 16

*Nombre d'alumnes matriculades a l'Escola Municipal de Labors i Oficis
de la Dona el curs 1929-1930*

<i>Escola taller</i>	<i>Alumnes matriculades</i>	<i>Escoles d'adultes</i>	<i>Alumnes matriculades</i>
1r grau	33	Obreres del vestir	67
2n grau	30	Coneixements domèstics	46
3r grau	31		
4t grau	36		
Total	130		113

FONT: JORDI MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 137 i 138, taules 6.5 i 6.6.

Anant un xic enrere, el 14 de desembre de 1916, ens trobem que Lluïsa Cura, en el seu testament, deixava un llegat a l'Ajuntament de Barcelona, amb la condició que aquests diners es destinessin a obres culturals o benèfiques. El seu llegat es va emprar per a la construcció del Grup Escola Milà i Fontanals-Lluïsa Cura. Passats uns anys, d'acord amb un ofici que va rebre l'Escola el 4 de desembre de 1932, aquesta canviaria el seu nom i es passaria a dir *Escola d'Aprenentes i Complementària d'Oficis de la Dona Lluïsa Cura*.

Aquest canvi de nom no sembla, en principi, que respongués a una nova orientació escolar, però s'aprofità l'avinentsa per adaptar l'Escola a la nova situació socioeducativa. Aquesta nova percepció de la realitat es reflecteix en la proposta de nova organització de l'Escola per part d'una ponència creada amb aquesta finalitat a la Comissió de Cultura el 6 de juliol de 1933, en la qual es demanava que:

— l'edat d'admissió per a l'escola taller fos de deu a catorze anys, però que per ingressar-hi es tingués en compte un informe de l'IOP i que tinguessin preferència les alumnes provinents dels grups escolars municipals. D'altra banda, la majoria d'escoles públiques, com ja hem indicat en algun altre moment, o bé eren municipals o bé de les diputacions.

— s'emprengués un canvi de local o com a mínim una ampliació de l'existent, atès que la matrícula ultrapassava la capacitat de l'Escola.

— s'establís la regularització de les relacions entre pares i mestres.

— es facilités la confecció del butlletí de l'Escola Lluïsa Cura.

— es formés una biblioteca per a cada grau i secció.

— els professors de cultura organitzessin conferències científiques i literàries.

— les professores Mercè Rubiés, germana d'Anna Rubiés, i Mercè Farrés desenvolupessin grups excursionistes dins de l'Escola.

No hi ha gaire constància que totes aquestes propostes es realitzessin. Pensem que la situació sociopolítica no fou gaire favorable, però d'acord amb la tendència general de l'època i tenint en compte la informació consultada, hem de creure que es produí una clara vinculació amb el món sociocultural i esportiu.

En relació amb aquesta qüestió, hem de recordar l'assistència a diverses representacions del Liceu, les classes de música, l'organització de conferències, la participació, el 1934, de Mercè Rubiés al Congrés Internacional d'Ensenyament Domèstic, les excursions, les colònies d'estiu, els banys de mar, les classes de gimnàstica i l'assistència a partits de futbol al camp del Barça.

Després del 6 d'octubre de 1934, s'observa un canvi polític remarcable: el novembre d'aquest any es fa una col·lecta per a les víctimes de l'Exèrcit, en la qual es van recollir 100 pessetes, una mitjana de 0,50 pessetes per persona, comptant alumnes i professores. Sobre aquest canvi polític tornarem a insistir en el capítol vinent.⁴⁸³ Finalment, recordem que el 17 de juliol de 1936, un dia abans del cop d'Estat militar, moria la directora Eulàlia Vallès, la qual fou substituïda per Adelaida Ferré, que era professora des de la fundació de l'Escola.⁴⁸⁴

La trajectòria de l'Escola li atorgaria un gran prestigi social. Alexandre Galí, molt crític en algunes qüestions de l'obra escolar de l'Ajuntament de Barcelona en l'època republicana, fa grans elogis d'aquest centre, que, al seu entendre, va esdevenir allò que s'havia proposat l'Escola de la Diputació, arran de la remodelació de 1918, sense haver-ho aconseguit en cap moment. D'altra banda, ens parla també del caràcter socialment popular de l'Escola.⁴⁸⁵

Amb tot, no podem passar per alt que durant el període republicà es van manifestar una sèrie de tendències que ja s'havien observat uns anys abans. Es tracta de la penetració a Catalunya dels canvis de mentalitat i formes de vida d'alguns països europeus, arran de la Primera Guerra Mundial, que incidiren en el paper cultural i social de la dona.

Com a cloenda ens referim a algunes dades quantitatives d'aquest centre.

483. Com ja hem indicat o insinuat a l'hora de parlar de l'anomenat *bienni negre*, en aquest període s'observa un pas enrere en la qüestió de la llengua, com estudiarem en el capítol següent.

484. En relació amb la trajectòria d'aquesta professora, que continuà de directora fins a la seva jubilació el 1951, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 140-141.

485. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 274-279.

TAULA 17

Nombre d'alumnes i de classes de l'Escola Lluïsa Cura de l'Ajuntament de Barcelona durant el període republicà

<i>Mitjana d'alumnes</i>	<i>Mitjana d'assistència</i>	<i>Nombre de classes</i>	<i>Mitjana al llarg del període</i>
181	152 noies	9	160-180 noies ^a

a. Cal exceptuar el curs 1935-1936 i, segurament, el període de la Guerra, en què hi va haver moltes baixes.

FONT: Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals*, p. 140.

Abans de tancar aquest apartat dedicat a l'obra de l'Ajuntament de Barcelona, voldríem referir-nos a un parell de qüestions: al curs normal d'ensenyament tècnic per a mestresses, que es va organitzar el 1921, i la inauguració de les escoles Casas durant la República.

El curs normal d'ensenyament tècnic per a mestresses anava destinat, fonamentalment, a les mestres que, havent acabat els seus estudis a l'Escola Normal, volguessin especialitzar-se en ensenyament domèstic. Rosa Sensat, impulsora d'aquest curs i, en general, de l'ensenyament domèstic, basant-se en la idea que cal aplicar als treballs de la llar tots els coneixements científics a l'abast,⁴⁸⁶ a l'hora de dur a terme l'organització, va fer servir el lema teoricopràctic de *aprendre fent i actuant* perquè l'apliquessin a l'escola a l'hora d'ensenyar aquesta matèria a les seves alumnes.

Aquest curs, que comptà amb un professorat molt qualificat de diverses especialitats, durà catorze mesos durant els quals es van fer més de set-centes hores de classe; es dividí en dos períodes: el primer, que durà cinc mesos, del febrer al juliol de 1921, i el segon, que començà l'octubre de 1921, amb una durada de nou mesos, i acabà, per tant, el juny de 1922. Les classes tenien lloc de quatre a set de la tarda. La idea era que les escoles de l'Ajuntament tinguessin especialistes preparades per poder implantar tots aquests ensenyaments a les escoles municipals.⁴⁸⁷

486. Les concepcions de Rosa Sensat sobre l'ensenyament domèstic van quedar explicitades en diversos treballs dels quals destaquem ROSA SENSAT, «Ponencia sobre escuelas especiales de higiene y economía doméstica. Necesidad de la enseñanza de la higiene infantil en las normales de maestras y en las escuelas de niñas», a *Primer Congreso Español de Higiene Escolar*, Barcelona, 1912; *Les ciències en la vida de la llar*, Barcelona, Publicacions de la Editorial Pedagògica, 1923, 332 p.

487. Si us interessa llegir amb més detall les particularitats d'aquest curs, consulteu Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*, p. 129-134.

L'altra qüestió, relacionada també amb l'ensenyament domèstic, va vinculada amb la donació que el regidor Lluís Guarro va fer en nom de la seva mare, Camil·la Casas, viuda de Guarro, a l'Ajuntament d'una finca de la seva propietat, amb la condició que s'escolaritzés en llengua catalana. El 23 de maig de 1923, l'Ajuntament aprovà un informe perquè s'establís una escola d'ensenyament domèstic, que no va poder començar a funcionar perquè els governants de l'època dictatorial no acceptaven la condició de l'escolarització en català; arran d'aquesta negativa, s'hagué d'esperar el novembre de 1930 perquè comencessin les obres d'un edifici que constarà de tres plantes i que fou inaugurat el 19 de novembre de 1932 en un acte presidit per Francesc Macià i l'alcalde de Barcelona Jaume Aiguadé.⁴⁸⁸

11.2.3.4. *Els altres ajuntaments catalans enfront de la formació professional femenina*

Ja hem indicat en un altre moment que no fou pas, ni molt menys, l'Ajuntament del cap i casal el pioner, sinó d'altres com Gràcia, Sants i Badalona. El fet que desconeguem l'existència de treballs que parlin globalment de l'obra dels ajuntaments catalans en relació amb aquesta qüestió, fa que ens limitem a recordar algun dels casos més coneguts.

Ens referim al cas de la ciutat de Sabadell, que el juliol de 1891 obria la primera escola de tall i confecció, la matrícula de la qual va créixer tan ràpidament que, al cap de cinc anys, el 1896, es van haver d'establir torns a l'hora de la matrícula, situació que originà que el 1899 es dividís l'escola en dues seccions. El novembre de 1903 es va establir un altre centre de tall i confecció i l'any 1918 va néixer una altra escola d'aquestes característiques. A partir d'aquest moment, l'oferta va anar satisfent la demanda, que cada vegada era més gran.⁴⁸⁹ Situacions similars es produiran en altres poblacions del país, especialment a les zones més desenvolupades.

488. Cf. Alexandre GALÍ i COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 283. Vegeu també *Història de Catalunya: Del segle XVII fins els nostres dies*. Continuació de la *Història nacional de Catalunya* d'Antoni ROVIRA i VIRGILI, vol. XI: *Catalunya i la Segona República*, dirigida per Jaume SOBREQUÉS, amb la col·laboració de Fèlix Cuccurull, Dolors Batallé i Mercè Rossell, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1982. A la pàgina 453 hi ha una fotografia de la inauguració d'aquestes escoles.

489. Cf. Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona*, p. 236-237.

11.2.4. L'ACCIÓ DE L'ESTAT

Al marge d'alguns centres oficials, com les escoles normals, l'acció de la Junta per a la Protecció de la Infància i del Tribunal Tutelar de Menors, les escoles d'adultes i l'Instituto de Segunda Enseñanza para la Mujer, creat, el 1910, per Hermenegildo Giner de los Ríos, institucions solament relacionades de manera indirecta amb el que estudiem en aquest capítol en general, l'acció de l'Estat en aquest terreny és poc coneguda, perquè, probablement, deixant de banda el que hem apuntat, quasi no va existir. A causa de tot això ens n'ocupem un xic tangencialment.

A les escoles normals de les províncies catalanes, s'atorgava gran importància a l'assignatura de labors i economia domèstica, perquè les poguessin aplicar a l'escola a l'hora d'ensenyar aquesta matèria a les seves alumnes; en aquest sentit, destacarem el cas d'Adela Medrano, que es féu càrrec d'aquesta assignatura a la Normal de Barcelona l'any 1915 i que intentà, especialment a partir dels anys vint, donar un sentit més científic a aquesta matèria, en la línia del que explicàvem anteriorment en relació amb Rosa Sensat.⁴⁹⁰ Així, doncs, tot i no haver-hi cap impediment legal perquè les noies es matriculessin en escoles de formació professional femenina dependents de la iniciativa pública, el nombre de noies matriculades fou irrisori.

Val la pena recordar, malgrat tot, l'acció d'algunes institucions que podríem considerar paraestats, com és ara la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País i, concretament, l'Escola d'Institutrius, fundada el 1893, així com també altres carreres pensades per a les dones. Seria interessant estudiar la trajectòria, en el terreny educatiu, de la institució esmentada a finals del segle XIX, ja que, com molt bé apunta Alexandre Galí i és fàcil corroborar, l'Econòmica, en aquests anys, esdevé pionera des de molts punts de vista, tot i que més endavant no es va saber adaptar als nous temps i continuà amb el clàssic provincianisme de finals del segle XIX.⁴⁹¹

A l'Escola de l'Econòmica hi havia diverses seccions: estudis preparatoris; Secció d'Institutrius; Secció de Comerç, que constava de dos cursos, i ensenyaments especials. Totes aquestes seccions s'emmotllaven als esquemes de l'època, però amb l'entrada del segle XX es varen introduir noves matèries, com el català, la mecanografia, la legislació, la geografia econòmica, el folklore, matè-

490. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona*, p. 236-237.

491. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 287-292.

ries d'adornament, i desapareixien la història sagrada i tots els ensenyaments musicals.⁴⁹²

11.3. L'ACCIÓ DE LA INICIATIVA PRIVADA

Resultaria impossible intentar fer un inventari de les escoles o acadèmies de tall i confecció que proliferaren arreu del país des de finals del segle XIX. Les classes que oferien, tot i anar dirigides, en una part important, a preparar les noies per a les feines de mestresses de casa, que, com hem repetit a bastament, no comporten remuneració, també servien en alguns casos perquè les noies es traguessin algun emolument. Hi ha un altre aspecte, però, generalment oblidat, i és que en totes aquestes classes hi ha una professora que n'ha tret uns diners, en alguns casos, d'una certa entitat, sobretot les que impartien classes de peces delicades.

Atesa la dificultat d'aquest inventari no solament des del punt de vista quantitatiu sinó també qualitatiu, com ja hem fet en estudiar l'oferta pública, ens circumscriurem a parlar dels centres més emblemàtics, començant, com és lògic suposar, per la Cultura de la Dona.

11.3.1. L'INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR DE LA DONA⁴⁹³

Francesca Bonnemaison de Verdaguer, esposa del prohom de la Lliga Regionalista Narcís Verdaguer i Callís, fundà, el 1909, aquesta institució per fomentar la cultura i la instrucció en el sexe femení. La seva meta no era pas la igualtat entre els sexes —hem de situar la problemàtica en el seu context històric—, sinó que intentava oferir sortides a les noies de les classes mitjanes i de la menestralia que volien viure una vida independent.

Després d'una sèrie d'estatges provisionals, el 1922, gràcies a donacions de particulars, s'inaugurava el local que seria definitiu, al carrer de Sant Pere Més Baix, amb un equipament notable i una capacitat per a dos mil alumnes. Pel que fa a la promoció de la cultura, es va establir la Biblioteca Circulant i Pública, que

492. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 288-289.

493. En relació amb la fundació i l'evolució d'aquest Institut, vegeu *Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*, report documentat, 1934, 52 p., i les memòries anuals. Hi ha un magnífic resum de les seves activitats a Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 297-334.

el 1934, comptava amb 21.975 volums, s'hi havien fet 13.000 préstecs i s'havien sol·licitat a la sala 10.000 llibres.⁴⁹⁴ Hem de destacar que Bonnemaison havia començat la seva activitat a l'Obra de Buenas Lecturas de la parròquia de Santa Anna.

Sota la mirada atenta de Rosa Sensat, que, d'acord amb les seves conviccions, organitzà els cursos d'instrucció de la Cultura de la Dona, amb l'ajut d'un professorat molt competent, format per la flor i nata de la intel·lectualitat vinculada al catalanisme polític, especialment el de signe conservador, aquesta institució va oferir a les noies, a més de l'educació bàsica, uns cursos d'instrucció elemental i formació secundària.⁴⁹⁵

A nosaltres, però, ens interessa la tasca d'aquesta institució en el camp de la formació professional femenina. Els cursos es proposaven oferir a les noies, al marge d'un mestratge professional específic, una formació científica i artística totalment necessària, segons la inspiradora dels cursos. Com a pas previ a la formació professional, s'impartien dos cursos d'ensenyament secundari sota la vigilància d'una tutora per garantir que l'ensenyament fos actiu i que anés molt més enllà del fet d'aprendre unes assignatures.

L'ensenyament professional pròpiament dit durava tres anys i es podien cursar les especialitats següents: comerç, secretaria, vestits, roba blanca i puntes i flors; els estudis de capells o perruqueria només duraven dos anys. Potser el fet més remarcable d'aquest Institut fou la relació que s'establí amb el treball, com veurem més endavant.

Des de la nostra perspectiva, resulta difícil aventurar una valoració crítica d'aquesta institució, defensada a ultrança per alguns i fortament discutida també per altres. No podem oblidar que persones com Francesca Bonnemaison i, molt particularment, Rosa Sensat i d'altres, volien aixecar el nivell cultural de la dona i preparar-la perquè s'incorporés al mercat de treball, però també és cert que no hi havia cap intent que aquesta obra portés cap a l'equiparació laboral immediata entre l'home i la dona, que, per tant, no es pot considerar una reivindicació social;⁴⁹⁶ sobre això se'n acudeix, però, un interrogant una mena d'ucronia que valdria la pena plantejar-se: què hauria passat si el general Franco no hagués guanyat la Guerra?

494. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*, p. 132, dades extretes de la memòria de 1934.

495. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 323.

496. Tot i que es tracta d'una institució que ha rebut molts elogis, les noies que durant la República —molt poques, per cert— van ingressar a la Universitat creien que la Cultura de la Dona havia retardat el seu alliberament; en aquest sentit, el testimoni de M. Aurèlia Capmany, que m'ho havia manifestat més d'una vegada, resulta significatiu.

La República, com tots sabem, afavorí la integració de la dona a l'ensenyament secundari, implantà la coeducació en aquest grau i sobretot a les escoles normals, al marge de la implantació del Pla Professional del Magisteri, amb la qual cosa els nous i les noves mestres havien de tenir un nivell cultural i professional molt superior als del Pla de 1914.

A partir d'aquest raonament, plantegem els canvis que es produeixen en el moviment feminista en el període de la guerra dels tres anys i el paper que tingué la dona, en aquests anys, a la rereguarda, ocupant llocs en el món laboral que fins aleshores eren a càrrec dels homes, un xic en la línia del que va passar a la Primera Guerra Mundial.

No voldríem enllestir aquest apartat sense precisar que, al marge de la Cultura de la Dona, que ens ha servit d'exemple, no podem oblidar moltes altres institucions arreu del país, generalment beneficosocials vinculades al catolicisme social, determinades associacions patronals i institucions obreres reformistes, de les quals recordarem la Federació Sindical d'Obreres, fundada el 1911; el Patronat Socioescolar d'Obreres del Poblet; el Patronat d'Obreres de Sarrià Divina Pastora; el Patronat d'Obreres de l'Agulla; l'Escola d'Ensenyament Domèstic de Palau Sacosta; les classes d'ensenyament domèstic que s'impartien a moltes escoles religioses, tant congregacionistes com parroquials, i les del món rural, que no formen part dels límits d'aquest treball, l'estudi acurat de les quals ens ajudaria a donar una visió més completa de la funció de la iniciativa privada en el terreny de la formació professional femenina en aquells anys.

11.4. EL MERCAT DE TREBALL FEMENÍ

Malgrat que tots els estudis ens indiquen que la discriminació que pateix la dona pel que fa al seu salari en relació amb els seus companys masculins és encara avui dia molt important, és fàcil imaginar que en les èpoques que es tracten en aquest llibre això era molt més evident. Tampoc no és sempre cert —parlem també d'aquells temps— que la igualtat de feina entre els sexes no correspongui a igualtat de salaris, perquè hi havia algunes excepcions, poques, com és ara el cas de les mestres públiques de l'Estat des de finals del segle XIX, com ja hem manifestat en més d'una ocasió. Altrament, en el cas que ens interessa, convé no oblidar les noies que s'havien format en centres de formació professional femenina.

En relació amb aquest aspecte, es podria dir, per exemple, que l'any 1919 el salari de les fadrines que tenien els estudis que facilitava l'Escola Municipal de Labors i Oficis de la Dona, ja a l'inici de la inflació que té lloc al final de la Pri-

mera Guerra Mundial, se situava entre el 80 % i el 100 % del sou mitjà dels obrers i per sobre del que percebia un mestre a moltes zones urbanes de l'Estat espanyol. El d'una encarregada i sobretot el d'una directora de taller podien ser superiors al d'un mestre en exercici en una ciutat catalana.⁴⁹⁷

D'altra banda, pel que fa a la Cultura de la Dona, en el període 1920 i 1933, a través d'una borsa de treball que es va crear s'aconseguien una mitjana de mil sis-cents col·locacions anuals, una xifra prou significativa,⁴⁹⁸ al marge de l'entrada al mercat de treball de les noies que havien estudiat en les noves institucions creades per la Mancomunitat i alguna institució privada; aquest fet adquirí novament una gran volada a l'època de la Generalitat republicana.

Com ja hem apuntat, arran de la situació específica de la Guerra i dels nous plantejaments que apareixen aquests anys, hom s'encaminava, a la llarga, un cop superada la contesa, a la consolidació de noves professions, com intentem resumir a continuació.

Durant la Guerra, algunes de les substitucions que van fer les dones, perquè els seus companys lluitaven al front, demostraren que la dona era capaç d'exercir nous oficis fins a aquell moment reservats totalment als homes.

La importància que s'atorgà a la professió de puericultora a conseqüència de la nova situació, la integració de l'escola bressol a l'estructura educativa i les necessitats de guarderies, constituïen també una nova font de professions.⁴⁹⁹

Aquestes noves fórmules de treball femení i la formació d'especialistes que s'havia de generar amb la progressiva incorporació de la dona al mercat de treball ens hauria situat en un altre context. Amb el triomf del general Franco a la Guerra haurem d'esperar més de vint anys per tornar a parlar d'integració de la dona al món del treball, tot i la resistència, ja en els anys seixanta del segle XX, d'alguns sectors del franquisme.

L'exili, per una banda, i la repressió, per una altra, van tallar de socarrel un moviment feminista d'una altra adscripció ideològica que ignorem cap a on s'hauria decantat i que plantejava canvis en diferents aspectes.

497. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Escola de Labors i Oficis de la Dona*, Barcelona, Editorial Catalana, 1920, a càrrec de Montserrat Beltrán Morales. A la pàgina 15 figura una llista dels salaris de Barcelona en aquells anys en els oficis que s'aprenien a l'Escola, segons dades facilitades pel Museu Social de Barcelona.

498. Aquesta Borsa de Treball va néixer modestament el 1911, però a partir dels anys vint va prendre gran volada. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 330.

499. Les guarderies van adquirir molta importància. Sobre l'abast de les experiències d'aquells anys, vegeu *Revue de Puericulture* [París] (1939); «Recuperar la nostra història. Entrevista amb Dolors Canals», *Perspectiva Escolar*, núm. 34 (abril 1979), p. 8-13.

Resumint, tot i que s'evidencia que s'havia avançat molt lentament, el camí que es va recórrer en la integració de la dona al mercat del treball, des de final del segle XIX fins al final de la Guerra, no és pas gens negligible. Les condicions polítiques, però, frenaren aquest progrés.

11.5. LA DISCRIMINACIÓ SOCIOPROFESSIONAL DE LA DONA I L'APARICIÓ D'ALTRES PLANTEJAMENTS

11.5.1. ELS CONDICIONAMENTS IDEOLÒGICS

En el capítol 10 citàvem un pensament del pare Feijoo que feia referència al fet que les dones tenien un enemic que corresponia a un 50 % de la població, és a dir, els homes. Amb totes les matisacions que vulgueu, en el període que estudiem els homes com a grup, conscientment o inconscientment, han tingut un paper cabdal en la discriminació socioprofessional de la dona.

Aquest paper discriminatori parteix de la base que el treball de la dona és de naturalesa prescindible i que, per tant, treballa més per necessitat que no pas per vocació. En una paraula, s'ha de limitar a ajudar a l'economia familiar quan el seu cap no pot satisfer totes les necessitats; així, doncs, la professió per a la dona resulta equivalent a una funció complementària dels ingressos de la família. Altrament, les nenes no poden dedicar el mateix temps a la instrucció perquè han d'ajudar a la seva mare en les tasques de la llar.

Tot i que aquests pensaments eren subscrits per la major part dels grups socioideològics masculins, entre els sectors ultramuntans, els conservadors i els progressistes hi havia diferències, que intentarem exposar molt esquemàticament. Altrament, apareixia un nou grup, no pas homogeni, el de les feministes; som conscients, però, que aquesta divisió és molt discutible i que les matisacions que cal fer són molt nombroses.

Els sectors ultramuntans, vinculats, en bona part, a determinats sectors de l'Església catalana, sectors que a mesura que avançava el segle XX perdien pes en la nostra societat i en la pròpia Església, continuarien tenint una presència important a molts llocs de la resta de l'Estat espanyol i assolirien un dels seus moments culminants en la dècada dels quaranta, ja en ple franquisme.⁵⁰⁰

Per a aquests grups un dels valors essencials era la família, la qual cosa comportava la reclusió a casa de les dones, especialment les mares, pensament que trobava el seu màxim exponent en el paràgraf que citem a continuació.

500. Cf. F. BOHIGAS, «Orientación pedagógica. Valor económico de la profesión femenina», *Consigna*, núm. 56, any V (1945).

La mujer cumple con la sociedad dándole hijos: ésta debe cumplir con la madre relevándola de todo otro trabajo fuera del hogar.⁵⁰¹

Val a dir que alguns sectors ultramuntans, fins i tot de la resta de l'Estat, canviaren a mesura que avançava el segle XX, posició que es reflectia en el fet que començaven a atorgar certa importància a l'educació femenina; el tret diferencial, però, era la negativa total a acceptar la coeducació, que situaven pràcticament al mateix nivell que l'ensenyament laic, com s'exposava a la pastoral del cardenal Casañas, arran del pressupost extraordinari de cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908.⁵⁰²

L'actitud dels sectors conservadors, representats fonamentalment per la Lliga Regionalista, a partir de 1933 *Lliga Catalana*, ha quedat reflectida en tota l'obra de la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona, de la Cultura de la Dona, de l'obra de Dolors Moncerdà de Macià, fundadora, l'any 1911, del Patronat d'Obreres de l'Agulla, amb el benentès que cal considerar totes aquestes educadores dins del grup de les feministes per a la seva defensa del treball de la dona.

L'actitud d'aquests grups, quant a l'elevació del nivell cultural, acadèmic i professional de la dona, era essencialment distint que en el cas del grup anterior, tot i que la seva posició davant de la igualtat era, si més no, ambigua; alguns dels educadors vinculats amb aquests sectors, però, adoptaren una postura favorable o, si més no, condescendent, amb la coeducació durant l'etapa republicana.

La diferència essencial dels grups considerats progressistes, que exerciren un paper determinant a partir de la proclamació de la República, en relació amb la problemàtica de la discriminació sociolaboral de la dona, era la seva postura respecte a la coeducació, que ja s'havia plantejat el 1908 i que ara trobava un clima més propici per portar-se a terme, actitud que quedava molt ben expressada en els paràgrafs següents:

Cal que els infants d'ambdós sexes es tractin a l'escola amb la major naturalitat. La relació lliure entre ells no constitueix ni ha de constituir problema.

Totes les informacions sobre qüestions sexuals, ocasionals i sistemàtiques segons les edats dels nens, són sempre indicades a l'escola mentre es facin amb discreció, esperit científic i naturalitat.

501. Cf. J. BOTELLA LLUSIÀ, «Peligros de la civilización moderna para la biología de la mujer. Conferencia pronunciada el 18 de febrer de 1943», *Consigna*, núm. 27 (1943).

502. No insistim en aquest fet perquè és prou conegut.

La major part de les activitats poden acomplir-se junts, algunes, les més pròpies de cada sexe, separatament.⁵⁰³

Finalment, els grups relacionats amb el que es pot considerar feminisme radical, que va poder desenvolupar-se amb certa llibertat durant la Guerra Civil, donava un paper especial a la dona com a subjecte intel·lectual i social, i també sexual, és a dir, la idea que la dona era mestressa del seu cos i que, lògicament, havia de conèixer-lo per actuar en conseqüència; d'aquí venia també la importància de la maternitat i de tots els processos que hi portaven, conduint tot plegat a una mena de misticisme barrejat amb una espècie de mitificació de l'infant.

Aquesta mitificació adquiria el seu màxim exponent en el moviment de Mujeres Libres, clarament emparentat, potser de manera indirecta, amb la psicoanàlisi. Juntament amb un cert idealisme, aquest grup s'avançava al seu temps, almenys dins del moviment obrer, difonent entre les seves afiliades els coneixements bàsics de pedagogia i puericultura, indispensables per a l'educació dels infants.⁵⁰⁴

11.5.2. LA DISCRIMINACIÓ SOCIOLABORAL PRÒPIAMENT DITA

Tot i que tots tenim, cada vegada més, una idea sobre la discriminació socioprofessional de la dona en les nostres latituds, ignoràriem l'abast d'aquesta discriminació, si no fos per les historiadores que s'han dedicat a l'estudi d'aquesta qüestió; gràcies a elles comencem a albirar nous horitzons fins avui totalment desconeguts.

A mesura que avançava la industrialització, com ja apuntàvem en el capítol anterior, la idea de preservar les noies de la promiscuïtat que hi podia haver a les fàbriques i als tallers esdevenia una mena d'obsessió. Es tractava d'establir escoles professionals per tal que les noies es poguessin guanyar un salari sense haver de treballar en els centres industrials.

El fragment que reproduïm a continuació, que correspon a finals del segle XIX, és una bona mostra del que acabem d'indicar.

503. Cf. ESCOLA D'ESTIU DEL 1933, *L'educació moral i cívica a les escoles de la República*. Conclusió 15. Reproduït a *Perspectiva Escolar*, núm. 8-9 (juliol-setembre 1976), p. 32.

504. Sobre la situació de la dona a la zona republicana, cf. L. J. WITZMAN, *Women in the Spanish Revolution*, Nova York, Unity Press, 1941. En aquests anys seria decisiva l'organització feminista anarquista Mujeres Libres, creada el 1936. Cf. *Mujeres Libres: 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1975, selecció i pròleg de M. Nash.

En lugar de crear institutos superiores, métense escuelas profesionales donde puedan concurrir las niñas que quieran ser costureras, floristas, modistas, libres de la promiscuidad del taller y de los paseos por las calles, causas de una depravación prematura.⁵⁰⁵

Quan la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya després establiren, com ja indicàvem, carreres d'una certa qualificació, eren pensades específicament per a dones, actitud que no era pas exclusiva del nostre país. A la resta d'Europa passava el mateix, tot i que el paper social i laboral que va tenir la dona a la Primera Guerra Mundial en alguns països començaria a canviar les coses. Cada dia eren més freqüents les manifestacions que exposen a continuació:

La mujer es apta para cultivar todas las ciencias y artes, y para intervenir en todos los órdenes de la vida. La justicia exige que no se pongan trabas a su libre actividad y que se le reconozca igual al hombre en capacidad y derecho.

Malgrat tot, Albert Bastardas, aleshores regidor de l'Ajuntament de Barcelona, que pronunciava aquestes paraules, el curs 1907-1908, en la inauguració de l'Escola d'Arts del Districte VIII, acabava propugnant que aquestes aptituds havien de servir fonamentalment per a la seva missió de mare de família.⁵⁰⁶

11.6. REFLEXIONS A TÍTOL DE CONCLUSIÓ

Ja hem apuntat que, arreu i també d'una manera particular al nostre país, sorgeixen historiadores que ens ofereixen noves dades sobre l'aventura de la dona per ocupar el lloc que li correspon en el mercat de treball amb igualtat d'oportunitats i de consideració en relació amb el seu company masculí.

Aquest estudi fa referència, fonamentalment, a la ciutat de Barcelona i a les zones urbanes industrials, on els avenços de la dona han estat més significatius

505. Cf. Discurs d'obertura del curs 1891-1892 de l'Escola d'Arts i Oficis de Vilanova i la Geltrú. Original d'Enric Puig i Rafecas, director, llegit, a causa de seva la mort, per Joan Roca i Sastre.

506. Cf. *Ajuntament de Barcelona: Arxiu Escuela Municipal de Artes del Districte VIII*. Antiga Escola de Gràcia, avui *Josep Serrat i Bonastre*. En realitat, aquest nou centre no començà a funcionar fins al 1909 i d'una manera més definitiva fins al 1912. Si voleu conèixer la trajectòria política d'Albert Bastardas a l'Ajuntament de Barcelona en aquells anys, consulteu Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909): Albert Bastardas i Sampere primer alcalde popular*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 380 p.

en els períodes que estudia aquest llibre, avenços que han trobat una resistència molt punyent, sobretot a les zones rurals, en una societat dominada políticament, social i econòmica pels homes.

Els canvis que hem observat s'han centrat, d'una manera especial, en la major participació de la dona, especialment soltera, en el procés productiu, generalment molt poques vegades en llocs de decisió, així com també en la presència més gran de les dones en la vida social i cultural, amb la qual cosa s'iniciava un procés que començava a qüestionar l'entramat ideològic que justificava la seva discriminació intel·lectual, laboral, social...

També hem apuntat que, amb el triomf de les tropes del general Franco, aquest procés quedarà totalment estroncat, tot i que, a la llarga, la pressió exterior exercirà una certa influència. És evident que el final de la Segona Guerra Mundial va representar novament per a la dona un avenç considerable pel que fa al seu paper social, que, a causa de les condicions sociopolítiques, no ha pres força a casa nostra fins als anys seixanta del segle passat. Entre nosaltres, en els últims trenta anys s'han produït, en el terreny que estudiem, canvis totalment impensats, però encara incomplets. Aquesta lluita de les dones, al llarg de la història, que coneixem molt parcialment, encara continua.